

УДК 373.3.016:003-28.31

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ольга Хващевська

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії і практики початкової освіти

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ, Україна

ORCID ID 0000-0002-3238-8244

bobr.san83@gmail.com

Анотація. У статті порушена проблема формування навичок виразного читання в учнів початкової школи. Саме поняття «виразне читання», його чинники автором розглядаються у двох аспектах: техніка виразного читання (дихання, інтонація, дикція, дотримання орфоепічних норм), але це не є об'єктом наукового дослідження. Основна увага приділена тому, як у процесі ґрунтовного змістово-художнього аналізу тексту твору в цілому і вимальовуються конкретні прийоми і способи виразного читання, покликано найадекватніше передати ідейно-проблемне наповнення твору, його жанрові особливості, виражену в ньому авторську позицію, а також особистісне ставлення учня до прочитаного. У зв'язку з цим завдання щодо вироблення навичок виразного читання розглядаються не як одномоментна акція, а як продуманий, цілеспрямований процес, який триває протягом усіх років навчання дитини в початкових класах. Тому й вироблення умінь знаходити ті чи інші виражальні засоби при читанні подається поступово: вірші Степана Жупанина «У лісовій музичній школі» (2 клас), Олександра Олеса «Серед краси» (3 клас), Ліни Костенко «Я хочу на озеро Світязь...» (4 клас), оповідання Михайла Коцюбинського «Літній день» (4 клас).

Ключові слова: виразне читання, «технічні» чинники виразного читання, змістово-художній аналіз твору, аналітична робота над художнім текстом, діалектична єдність передачі авторського задуму та особистісного ставлення до прочитаного, пауза (логічна, психологічна, ритмічна), логічний наголос, темп читання, підвищення/послаблення голосу при читанні, партитура виразного читання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На уроках літературного читання в початкових класах вирішується цілий комплекс навчально-виховних завдань. Одне з них – формування й розвиток навичок виразного читання. Здавалося б, мета чітко сформульована, то залишається лише окреслити правильні шляхи та способи її вирішення. Однак не все виявляється так просто. Зокрема, маємо ряд об'єктивно-суб'єктивних причин, які безпосередньо ускладнюють однозначне сприйняття окресленої проблеми. Річ у тім, що саме поняття «виразне читання» містить у собі кілька дефініцій. По-перше, це читацька майстерність акторів-професіоналів, яка вимагає надзвичайно точного й тонкого відтворення всієї глибини емоційно-психологічних переживань як автора, персонажа, чиє мовлення озвучується актором, так і власне особистісного ставлення читця до відтворюваного художнього тексту.

По-друге, це один із аспектів шкільного вивчення художньої літератури, коли через рівень та якості виразного читання учнем викладач отримує змогу переконатися, наскільки школяр збагнув змістово-художні особливості твору, що вивчається, а також зумів виразити своє власне ставлення до прочитаного. Саме в цьому й полягає сенс учительських вимог, пов'язаних з формуванням навичок виразного читання учнів загальноосвітньої школи всіх вікових щаблів. Але це не повинне сприйматися як суто формальний чинник, оскільки це своєрідний лакмусовий папірець, що засвідчує рівень розвиненості особистості школяра: «Від учителя початкових класів значною мірою залежить, чи полюблять діти читання або залишаться байдужими до літератури, чи стануть вони друзями книги і постійними її читачами, таким чином здобуваючи широту кругозору, міцні знання, чи «знайдуть» самих себе, чи стануть Людиною у сьогоднішньому складному і багатогранному житті» (Лендел, 2016).

По-третє, сама умова виразності ґрунтується на двох чинниках: власне технічна підготовка учня – правильність дихання, дотримання орфоепічних норм, чіткість дикції, дотримання певного темпу та ритму читання тексту, вибір відповідної сили голосу (Олійник, 2011). Однак, крім «технічного» боку, є й інший, обмовлений змістово-художніми особливостями художнього тексту, основу якого становлять темп читання, підвищення/пониження сили голосу, дотримання логічних пауз та наголосів, пафосна наснаженість при читанні, покликані найточніше передати авторську позицію, ідейно-тематичне спрямування твору, проблемно-конфліктну наснаженість, образну, зокрема й характерологічну, систему, особисте ставлення читця до зображених подій та персонажів. І в цьому плані, як нам видається, і кореняться найсуттєвіші прорахунки більшості методистів. Ось, наприклад, що пропонує Г. Олійник. Спираючись на розроблену К. Станіславським систему акторської майстерності, для реалізації словесної дії науковець пропонує орієнтуватися на дотримання ряду вимог: 1) володіння технікою мовлення, яка потребує певного розвитку голосу, дикції, знань орфоепії; 2) уміння створювати «бачення» художньої правди, яскравість і дієвість якого повинні спиратися на досвід, кількість і якість життєвих спостережень; 3) уміння розкрити підтекст; 4) досконало знати те, що пов'язане з інтонаційним багатством мовлення (засоби мовленнєвої виразності) і уміти ними оперувати відповідно до творчих перспективних завдань наскрізної словесної дії (Олійник, 2011).

Не заперечуючи вагомості означених вимог, звернімо увагу на те, що вони формулюються доволі апріорі, не пов'язуються зі змістово-художніми особливостями конкретного тексту, отже, не можуть у повній мірі передавати всю виражальну палітру того чи іншого художнього тексту. Зважаючи на це, ми

зосереджуємося на тому, що робота над формуванням навичок виразного читання повинна становити органічну частину загальної аналітичної роботи відносно змістово-художнього аналізу твору в цілому, обумовлюватися нею і, водночас, слугувати своєрідними орієнтирами для виявлення естетично вагомих характеристик художнього твору. У цьому й полягатиме актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вироблення формулювання навичок виразного читання в учнів початкової школи присвячена достатня кількість науково-методичних розробок. Крім тих праць, на які ми вже посилалися, наведемо ще деякі: Л. Башманівська «Формування виразності читання та мовлення в процесі професійної підготовки майбутнього філолога» (Башманівська, 2018), А. Григорчук, І. Мельник «Виразне читання як засіб розвитку емоційно-чуттєвої сфери молодших школярів» (Григорчук і Мельник, 2010), Г. Підлужна «Лінгвометодичні аспекти формування виразності читання в молодших школярів» (Підлужна, 2017), С. Сафарян «Методичні рекомендації щодо навчання виразного читання» (Сафарян, 2014), Інтернет-публікації «Виразність читання як основна складова формування навички читання» (Виразність читання як основна складова формування навички читання, 2009), «Засоби логічної виразності читання» (Засоби логічної виразності читання, б.д.). Усі вони мають як певні плюси, так і мінуси, тож серед останніх ще раз виділимо формалістичний підхід до засобів виразності, коли дана форма роботи на уроці літературного читання відривається від власне аналітико-естетичного аналізу художнього тексту. Однак слід виокремити ряд положень у рефераті «Виразність читання як основна складова формування навички читання» та розробці «Засоби логічної виразності читання». Реферат привертає увагу тим, що здійснюється диференціація роботи щодо формування навичок виразного читання залежно від жанру твору, манери організації повісткування тощо. А у статті «Засоби логічної виразності читання» докладно визначено види пауз, умови логічного наголошення тих чи інших слів у тексті (Детальніше про це йтиметься під час розгляду обраних для аналізу художніх творів).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проведений нами огляд науково-методичних праць, виявлені в них підходи до характеру розуміння сутності виразного читання, його складників визначає наші підходи до умов формування умінь і навичок виразного читання в учнів початкової школи, що полягатиме в наступному:

– виразне читання не повинне бути самоціллю, а становити собою органічну складову в процесі здійснення змістово-художнього аналізу твору;

– працюючи над чинниками виразного читання, обов'язково слід враховувати жанрову природу твору, на що слід звертати увагу учнів, а також брати до уваги рік навчання;

– запропонувати ряд методичних прийомів, форм роботи щодо вироблення у школярів навичок самостійно укладати партитуру виразного читання тексту, наголошуючи на вагомості правильного виконання поставленого завдання.

Результати дослідження. Уже зазначалося, що характер виразного читання багато в чому визначається жанровою природою твору. Тому для детального розгляду ми обираємо вірші Степана Жупанина «У лісовій музичній школі» (2 клас), Олександра Олеся «Серед краси» (3 клас), Ліни Костенко «Я хочу на озеро Світязь...» (4 клас), оповідання Михайла Коцюбинського «Літній день» (4 клас).

Працюючи з творами ліричного роду літератури, вчителю обов'язково слід пам'ятати, що за своїми змістово-естетичними якостями вони поділяються на сюжетні та сюжетно-фабульні (у рефераті «Виразність читання як основна складова формування навички читання» перші названі безсюжетними, а другі – епічними (Виразність читання як основна складова формування навички читання, 2009)). Розходження в термінології пояснюється тим, що серед літературознавців немає єдиної точки зору щодо сутності цих категорій, тому зауважимо, що під сюжетом розуміємо динамічний процес ідейно-художнього освоєння дійсності, через який найповніше розкривається характер персонажа у всіх його взаємозв'язках (між персонажами, персонажем та автором, внутрішні протиріччя), мінливість настроїв, почувань, емоцій, емоційно-психічний стан, в якому на даний момент перебуває найчастіше ліричний герой поезії або її персонаж. Фабулу ж розглядаємо як «чинник сюжету, його ядро, що визначає межі руху сюжету в часі й просторі; розповідь про події, змальовані в епічних, драматичних, ліро-епічних творах, на відміну від самих подій – сюжету твору» (Гром'як, Ковалів, Теремко, 2007). Тож, зважаючи на емоційно-вікові особливості учнів другого класу (конкретно-чуттєве мислення, нестійка увага та пам'ять тощо), зупиняємося на вірші С. Жупанина «У лісовій музичній школі» (Савченко, 2012, с. 7–8), на матеріалі якого розглянемо підходи щодо формування умінь і навичок визначати різні види пауз та логічні наголоси, користуватися ними для досягнення виразності читання.

Автор статті «Засоби логічної виразності читання» не лише розрізняє окремі види пауз (синтаксичні, логічні, психологічні, ритмічні, фізіологічні), а й визначає їхні функції та умови виникнення (Засоби логічної виразності читання, б.д.). Оскільки другокласники вже призвичаїлися робити зупинки на певних

пунктуаційних знаках (крапка, знак оклику, знак питання, двокрапка, тире, крапка з комою – синтаксична пауза) та застосовувати фізіологічні паузи (передають фізіологічний стан персонажа: «фізіологічна пауза передає фізичний стан персонажа у певній ситуації, але не повинна характеризувати фізичний стан самого читця» (Засоби логічної виразності читання, б.д.)), то надалі детальніше зупинимося на логічних (зумовлена конкретним змістом, виражає «особисте ставлення мовця до висловлюваного») та психологічних («виправдовується психологічно і зосереджує, затримує увагу слухачів на важливих моментах змісту тексту і викликає певний настрій – переживання, аналогічні авторові, його героям і самому читцеві» (Засоби логічної виразності читання, б.д.)) паузах (Принагідно зауважимо, що учням 2-го класу ще не повідомляється лінгвістична та літературознавча термінологія, тому вчитель повинен користуватися зрозумілою для дітей лексикою).

Уся аналітична робота над віршем С. Жупанина ведеться з урахуванням того, що це фабульна поезія. Тому під час проведення вступної бесіди, з'ясування рівня сприйняття тексту твору, виявлення його подієво-образної наповненості увага учнів зосереджується на тому, щоб:

- назвати, про що говориться у творі, де відбуваються події, кого можна вважати головним героєм поезії;
- на підставі поведінки дятла, даних йому авторських характеристик визначитися, які особистісні якості властиві цьому персонажеві, як до них ставиться поет;
- яка роль у творі відведена школярам, які почування охоплюють їх від спілкування з дятлом-учителем, від усього, з чим вони зустрічаються в лісовій музичній школі;
- назвати рядки, які повторюються, пояснити причину цих повторів.

Переконані, що подібна робота підведе учнів до відповідного емоційно-психологічного настрою, яким просякнуті персонажі твору, його автор, що, врешті-решт, буде відчувати власне читач. Це і слугуватиме відправною точкою для визначення причин появи тих чи інших пауз при читанні тексту, виявленні їхньої змістово-виражальної ролі.

По-перше, синтаксична природа вірша відзначається інверсійністю («йде заняття, йде урок»; «лине спів», «Дятел ритміці старанно // вчить школярів-пташат»). Тому доречним буде завдання: 1) у зазначених рядках назовіть про кого і про що говориться, а потім визначте саму основну дію (другокласники ще не володіють поняттями підмет/присудок, але вже вчать визначати головні слова в реченні); 2) читаючи ці рядки, подумайте, чи варто робити зупинку після слів «йде», «лине», прочитайте ці рядки з дотримання паузи і без неї, який із

варіантів читання вас більше вражає своїми емоціями (це завдання краще виконувати в парах, що дозволить учням спілкуватися, обмінюватися думками, сперечатися, відстоювати власну точку зору).

По-друге, слід зосередитися на тому, як варто читати повторювані фрази «Тук-тук-тук! // Дятлів стук: // я всьому живому друг!»; «Тьох-тьох-тьох, // тіву-тів- // лине спів для школярів» (Савченко, 2012, с. 7–8). Зрозуміло, що вони є ключовими змістовими фразами (учитель-дятел залюбки ділиться секретами своєї співацької майстерності з птахами-учнями), а тому й потребують відповідної виразності при читанні, яка, зокрема, й передається логічними паузами. Щоб переконатися в цьому, хай учні прочитають ці рядки, не роблячи паузи перед ними і з дотриманням логічної паузи.

Варто попрацювати й над формуванням навичок витримувати психологічну паузу (у цьому вірші вони можуть виконувати роль емоційного підсилення та емоційного порівняння). Матеріалом для цього слугуватимуть рядки «Дятел ритміці старанно // вчить школярів-пташат. // На гіллі присіли зручно // і в долоньки плещуть влад»; «І з тих пір у лісі чути // безліч різних голосів. // З соловейком позмагались // захотіли птахи всі» (Савченко, 2012, с. 7–8). Осмислюючи перший фрагмент, доречно задуматися над тим, як ставиться до своєї роботи дятел, як його науку сприймають учні. У другому визначити, з ким готові позмагатися молоді пташки (соловейко!) і чи усвідомлюють вони рівень своєї готовності. Тож у першій фразі «пролунає» психологічна пауза емоційного збудження, викликаного прагненням підкреслити власну старанність і наполегливість: «Дятел ритміці || старанно...; і в долоньки плещуть || влад», а у другій – емоційне порівняння, бо пташки не просто змагаються з визнаним майстром співу, а й готові перемогти його: позмагатися із соловейком «захотіли птахи || всі».

Текст цього вірша дозволяє працювати й над логічними наголосами (уводиться нове поняття, наявність протиставлення, здійснюється порівняння, перелічування). Тому вже у процесі роботи над образною системою твору варто визначитися, кого, крім головних персонажів (дятел, птахи-школярі), виокремлює автор – соловейко, яка основна подія відбуватиметься в лісовій музичній школі – заняття, урок. З огляду на це учням пропонується назвати всіх дійових осіб твору, виявити основну мету зібрання пташенят й визначитися з тим, як слід представити їхню першу появу в тексті (посилення голосу при називанні).

Учні другого класу ще не знайомі з поняттями прикметник як одна із самостійних частин мови, епітет, однак вони спроможні назвати, чим особливим характеризується лісова школа (вона «музична»), які лунають трелі («веселі»),

яке слово в переліку «безліч *різних* голосів» потрібно особливо підкреслити й чому.

Як бачимо, робота над формуванням навичок виразного читання не потребує відведення окремого часу на уроці, а виявляється органічною складовою змістово-художнього аналізу поезії.

Робота над виробленням навичок виразного читання триває постійно, але ми зосереджуємося на вірші Олександра Олеся «Серед краси» (3-й клас), щоб окреслити інші аспекти роботи відносно формування навичок виразного читання. Зокрема йтиметься про відпрацювання вміння застосовувати різний темп читання тексту та голосово-силові варіації.

Особливістю поезії Олександра Олеся (Савченко, 2013, с. 103) є те, що, незважаючи на наявність образу хлопчика (образ-персонаж), це все-таки не фабульна, а сюжетна пейзажна лірика, тож слід взяти до уваги міркування автора реферату «Виразність читання як основна складова формування навички читання»: «вірші такого типу невеликі за розміром і передаються в них не події з життя людей, а почуття, пов'язані із змалюванням явищ природи, переживань. Така поезія сприяє емоційному пізнанню дійсності. Під час читання ліричних віршів потрібно вводити дітей у світ художніх образів через почуття, а далі вести від почуттів до думок, до висновків» (Виразність читання як основна складова формування навички читання, 2009). Пам'ятаючи про це, і слід спочатку виокремити змістово-емоційні частини, дати їм характеристику, назвати зображувально-виражальні засоби, щоб на цьому ґрунті проводити роботу над визначеними нами чинниками виразного читання.

Уважаємо, що після першого прочитання вірша варто поставити питання, які допоможуть розбити текст на декілька емоційних частин: 1. Що побачив хлопчик вранці? Як це позначилося на його настроєві? 2. Які пташині голоси почув хлопчик? Які емоції ці голоси викличуть у вас? 3. Коли ви вперше почули голос зозулі (останні два рядки)? Що вам відомо про ставлення українців до співу зозулі (див. <https://discover.in.ua/traditions/zozulja-u-svitogljadi-ukrayinciv.html>)? Як Ви особисто ставитеся до цього символу? Як це слід передати при читанні двох останніх рядків?

На підставі проведеної бесіди учні виділять три частини: 1 – «Маленький хлопчик // сонце грало»; 2 – «Ось краса ... // там деркач»; 3 – «А он ... // ку-ку-ку». Далі, як нам видається, повинна відбуватися робота в парах, що дозволить перевірити варіативність прочитання, обумовлену особистісним сприйняттям кожного з виділених фрагментів. Це доволі складне завдання, тому вчитель повинен допомогти учням, запропонувавши їм відповіді на «підступні» питання: 1. У першому уривкові варто зосередитися на образі хлопчика чи на

тому, як передано природні зміни. Підтвердіть свою точку зору відповідним читанням окремих фрагментів тексту. Якщо ви прихильні до другої точки зору, то в якому темпові варто читати рядки «Світало. Сонечко вставало. // Ховався ранішній туман. // В росі сріблится сизий лан, // і на верхів'ях лісу сонце грало». З піднесенням тону чи його пониженням слід прочитати слова «і на верхів'ях лісу сонце грало». Обґрунтуйте свою думку. Подібні завдання примусять задуматися над сенсом виокремлених рядків, зокрема прийняти чи заперечити позицію автора щодо вагомості в цьому уривкові образу персонажа чи пейзажного малюнка.

Другий уривок – суто пейзажна замальовка. Тут варто запропонувати дітям стати оператором, який веде відеозйомку, поставивши такі питання: «Які почуття Ви хочете викликати у глядача, знімаючи цю природу? Щоб передати її красу, треба швидко чи повільно рухати об'єктив відеокамери? То в якому темпі слід читати дані рядки?»

Паралельно з цим уточнюється, які слова потрібно логічно наголосити і як це зробити за допомогою певної сили голосу (підвищувати його чи послаблювати при читанні слів «*Цвітуть* хмарками небеса, // літають *згрями* качки, // *щебечуть весело* пташки»).

Останні два рядки становлять своєрідну емоційну коду у всьому віршеві, тому тут варто запропонувати учням (робота в парах) проекспериментувати: прочитати їх у різному темпі (звичайний, прискорений, уповільнений), знизивши чи підвищивши голос на «ку-ку-ку!». Обмінюючись думками, діти обиратимуть найкращий варіант, який би найадекватніше передавав як авторську емоцію, так і власну настроєвість (емоційне піднесення, збудження, захоплення).

Отже, здобуті у другому класі навички отримають своєрідне продовження й поглиблення, розширюючи сферу виконавчої майстерності при виразному читанні поетичного тексту.

До цього ми зупинялися на творах, належних до ліричного роду літератури, тепер же звернімося до оповідання як жанру, що належить принципово іншому літературному родові – епосу. Його основу становлять такі засоби організації повіствування, як опис та розповідь. Хоча автори «Літературознавчого словника-довідника» і вбачають у них доволі суттєві відмінності (оповідь – «виклад від першої особи», розповідь – «зображення подій і вчинків персонажів через об'єктивний виклад їх від третьої особи» (Гром'як, Ковалів, Теремко, 2007), при роботі над текстом оповідання Михайла Коцюбинського «Літній день» (4 клас) ми не будемо вдаватися в ці літературознавчо-теоретичні тонкощі, а зосередимося на тому, що основи

виразного читання епічного твору значно відмінні від нормативів читання ліричного твору, про що і йтиметься далі.

Перш за все при аналізові будь-якого твору, належного до епічного роду (а це може бути, беремо до уваги реалії початкової школи, уривок з роману, повісті, оповідання, новели, нарису тощо), необхідно визначитися з тим, хто є наратором тексту: повісткування може вестися від третьої, доволі об'єктивної при вираженні власних симпатій особи (повісткування від автора), його може вести умовний розповідач (розповідач має власні суб'єктивні симпатії, але при цьому виражає морально-етичну точку певного колективу, часткою якого є він сам), оповідачем є головний герой (Я-оповідач), через призму світорозуміння якого й подаються всі зображені події та персонажі. Тож це обов'язково повинно бути враховано при обранні особливостей виразного читання конкретного епічного тексту.

Так, повісткування у творі М. Коцюбинського ведеться від імені автора (третя особа). На це обов'язково повинен звернути увагу вчитель у процесі змістово-художнього аналізу тексту (Савченко, 2015, с. 65–66). Для цього в процесі роботи учні повинні відповісти на ряд питань (вони можуть ставитися під час проведення бесіди після першого читання твору, при роботі над образами оповідання, вибіркового читання або складанні цитатного плану тощо): 1. Про що йдеться у творі? 2. При зображенні літнього дня переважає описовість, яка йде від автора, чи відтворення внутрішніх настроїв людини, яка безпосередньо опинилася серед літнього степу? 3. На чому зосереджується автор, описуючи різні пейзажні реалії степу? 4. Опис степу розпадається на окремі розпорошені картинки чи складається в цілісний пазл? 5. Зачитайте 3–4 пейзажних описи, які вам найбільше сподобалися. Обґрунтуйте власний вибір. 6. Підготуйте переказ твору за власноручно складеним планом. Мета даних завдань – допомогти чотирикласникам збагнути те, що вони мають справу з епічним текстом (переважає описовість), перед ними розкривається цілісна панорама літнього степу, яка складається з цілого ряду окремих пейзажних замальовок, своїм твором автор прагне викликати захоплення рідною українською природою. Це і становитиме базу, яка посприє виразному читанню прозового епічного тексту.

Тож у процесі роботи над виразністю читання доречно запропонувати наступні завдання: 1. В якому темпі варто читати текст для передачі відчуття величі, краси, всеохопності представленого пейзажу? 2. До яких засобів виразності слід удатися, щоб акцентувати увагу на кожному новому пейзажному штришкові, як можна підкреслити неповторність кожного змальованого об'єкта? 3. Які фрагменти тексту потребують підвищення або пониження сили голосу при читанні, які читацько-виконавчі емоції будуть увиразнюватися при цьому?

Переконані, що запропонована логістика роботи над твором М. Коцюбинського допоможе чотирикласникам усвідомити особливості виразного читання епічного тексту порівняно з ліричним.

Нашу розвідку ми завершуємо міркуваннями щодо того, як варто працювати над виробленням умінь самостійно складати партитуру (знаки партитури (Сафарян, 2014)). Матеріалом для цього слугуватиме вірш Л. Костенко «Я хочу на озеро Світязь...», який вивчається у четвертому класі (Савченко, 2015, с. 74).

Цей вид роботи доволі складний, тому й потребує відповідної підготовки. Уже у вступній бесіді вчителю варто більш детально розповісти про саме озеро Світязь, його розташування, історію виникнення та легенди, пов'язані з ним (Озеро Світязь – цікаві факти та легенди, б.д.; Озеро Світязь. Сім чудес України, б.д.). Це буде не лише корисний пізнавальний матеріал для школярів, але й посприє створенню відповідного емоційного фону при безпосередній роботі над твором.

Аналізуючи зображувально-виражальні засоби, доцільно зосередитися на епітеті «*таємничих* лісів», гіперболах («сто сот голосів», «в світі одне»), розмовно-просторічному слові «звідкись», тавтології «світить і світить», риторичних вигуках («Я Світязь! Я Світязь! Я Світязь!») та питаннях («Невже ти не чуєш мене?!»). І саме у процесі виконання цих аналітичних завдань («Знайти...», «Пояснити...», «Прокоментувати...») й ведеться розробка партитури тексту (Таблицю зі знаками партитури доцільно заздалегідь вивісити в класній кімнаті або зробити доступною при застосуванні інтерактивної дошки). Так, при розгляді перших двох рядків («Я хочу на озеро Світязь // в туман таємничих лісів») варто обговорити, де потрібно зробити психологічну паузу і яким знаком партитури її позначити, чи слід виділяти логічним наголосом епітет «таємничих», з якою силою голосу (підвищеною/пониженою) краще прочитати другий рядок (усе це відповідним чином фіксується в партитурі, що розробляється).

Подібним чином ведеться робота над кожними наступними двома рядками («Воно мені виникло звідкись, // у нього сто сот голосів»; «Воно мені світить і світить, // таке воно в світі одне»; «Я Світязь! Я Світязь! Я Світязь // Невже ти не чуєш мене?!»).

Остаточню доробити партитуру учні зможуть при виконанні домашнього завдання і продемонструвати її (з безпосереднім читанням тексту!) на наступному уроці при перевірці домашнього завдання (це може відбуватися у формі конкурсу на кращого «партитурщика» та читця).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У нашій розвідці ми намагалися довести, що проблема виразного читання учнями повинна вирішуватися не формальним закликком «Читай виразно!», а через усвідомлення змістово-художніх особливостей тексту, занурення в авторський задум, особистісне осмислення прочитаного. Реалізація такого підходу й повинна принести бажані результати.

Робота щодо формування навичок виразного читання повинна бути систематичною і здійснюватися на найрізноманітнішому художньо-текстовому матеріалі. Тому в подальшому доречно зосередитися на таких моментах:

- особливості виразного читання творів, що належать до малих фольклорних жанрів, казок, легенд, переказів, байок;
- особливості читання монологічних та діалогічних текстів;
- особливості читання авторського тексту з чітко «невираженою» авторською позицією, з явним виявом його симпатій та антипатій, читання реплік, які належать як позитивним, так і негативним персонажам, читання текстів різного пафосного насаження (героїчного, трагічного, комічного).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Башманівська, Л. А. (2018). Формування виразності читання та мовлення в процесі професійної підготовки майбутнього філолога. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи»*, № 2 (31). Взято з <http://eprints.zu.edu.ua/30216/>
2. Виразність читання як основна складова формування навички читання. (2009). Взято з https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00033803_0.html
3. Григорчук, А. і Мельник, І. (2010). Виразне читання як засіб розвитку емоційно-чуттєвої сфери молодших школярів. *Початкова школа*, 9, 19–23.
4. Гром'як, Р. Т., Ковалів, Ю. І. і Теремко, В. І. (2007). Літературознавчий словник-довідник. Київ, Україна : Академія.
5. Засоби логічної виразності читання. (б.д.). Взято з <https://ukrlit.net/article/1099.html>
6. Лендел, Г. (2016). Вироблення навичок виразного читання в молодших школярів. Взято з http://lendel1978.blogspot.com/2016/12/blog-post_69.html
7. Озеро Світязь – цікаві факти та легенди. (б.д.). Взято з <https://myukraine.org.ua/ozero-svityaz/>
8. Озеро Світязь. Сім чудес України. (б.д.). Взято з <https://7chudes.in.ua/nominaciyi/ozero-svityaz/>
9. Олійник, Г. А. (2011). Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. Тернопіль, Україна : Навчальна книга – Богдан.
10. Підлужна, Г. В. (2017). Лінгвометодичні аспекти формування виразності читання в молодших школярів. *Актуальні проблеми текстотворення у лінгводидактичній та мистецтвознавчій площинах*, (с. 85–90). Взято з <http://eprints.zu.edu.ua/25573/>
11. Савченко, О. Я. (2012). Літературне читання. 2 клас. Київ, Україна : Освіта.
12. Савченко, О. Я. (2013). Літературне читання. 3 клас. Київ, Україна : Освіта.
13. Савченко, О. Я. (2015). Літературне читання. 4 клас. Київ, Україна : Освіта.
14. Сафарян, С. (2014). Методичні рекомендації щодо навчання виразного читання. Взято з <http://svitlit.ippo.kubg.edu.ua/?p=27>

METHODS OF FORMATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS' EXPRESSIVE READING SKILLS

Olha Khvashchevska

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Primary
Education Theory and Practice Department
SHEE “Donbas State Pedagogical University”
Sloviansk, Donetsk region, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-3238-8244
bobr.san83@gmail.com

Abstract. The problem of formation of expressive reading skills in primary school students is raised in the article. The very concept of “expressive reading”, its factors are considered by the author in two aspects: the technique of expressive reading (breathing, intonation, diction, orthoepic norms), but it is not the object of scientific research. The main attention is paid to how in the process of thorough semantic and artistic analysis of the text of the work as a whole and specific techniques and methods of expressive reading emerge, designed to most adequately convey the ideological and problematic content of the work, its genre features, the author’s position expressed in it to read.

In this regard, the task of developing expressive reading skills is not seen as a one-time action, but as a thoughtful, purposeful process that lasts throughout the years of the child's education in primary school. Therefore, the development of skills to find certain means of expression in reading is presented gradually: poems by Stepan Zhupanin “In the forest music school” (2nd grade), Olexander Oles “Among the beauty” (3rd grade), Lina Kostenko “I want to Lake Svityaz...” (4th grade), short story by Mykhailo Kotsyubynsky “Summer Day” (4th grade).

Given that S. Zhupanin’s poetry belongs to fable works, the focus is on developing the ability to appropriately use various pauses (logical, psychological, rhythmic) and make appropriate logical emphasis. Therefore, the subject of increased attention are various episodes of events, the establishment of their emotional inspiration, which is the starting point for reflection, where and for what expressive purpose should be a pause, to apply a logical emphasis of a word. That is, work on achieving expressive reading is an organic component of all analytical work on the work.

On the basis of Oleksandr Oles’s plot poetry (and such works mainly reflect emotions, experiences, mental state of the author or lyrical hero) the ability to correctly vary the pace of reading individual fragments of the text, to increase / decrease the volume to achieve the emotional tension he expects author of the poem. So after dividing the work into separate emotional fragments (three of them), students are offered different forms of work to find the right approach to achieving the required expressiveness: read a certain fragment at different paces and justify their choice, try yourself as a cinematographer. the pace of the camcorder from one subject to another). The tasks set for students also lead students to realize the importance of tempo and strength of voice as important factors in the expressiveness of reading.

M. Kotsyubynsky’s landscape work is radically different from the previous two in its generic and genre features. This is an epic story, which requires completely different approaches to achieving this goal. First, the form of the narrative is determined (from the author), a number of landscape objects are singled out, which in themselves fit into a holistic landscape drawing, their aesthetic content is comprehended (admiration for the beauty of the summer steppe). And only after that observations are made on how to read this or that fragment in order to convey as much as possible the author’s idea and his personal attitude to the depicted picture of nature.

Working on composing a score of expressive reading of a work of art is a kind of quintessence of everything that was discussed earlier. Fourth-graders master the ability to use certain score signs,

use them in all their diversity, which serves as an objective indicator of the skills and abilities acquired by students to clearly read any literary text.

Key words: expressive reading; “technical” factors of expressive reading; semantic and artistic analysis of the work; analytical work on the literary text; dialectical unity of the author’s idea and personal attitude to reading; pause (logical, psychological, rhythmic); logical emphasis; reading pace; increase / weakening of the voice when reading; the score of expressive reading.

REFERENCES

1. Bashmanivska, L. A. (2018). Formuvannia vyraznosti chytannia ta movlennia v protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnoho filoloha [Formation of expressiveness of reading and speech in the process of professional training of future philologist]. *Proceedings from IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Neperervna osvita novoho storichchia: dosiahnennia ta perspektyvy»*, № 2 (31). Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/30216/> [in Ukrainian].
2. Vyraznist chytannia yak osnovna skladova formuvannia navychky chytannia [Expressiveness of reading as the main component of the formation of reading skills]. (2009). Взято з https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00033803_0.html [in Ukrainian].
3. Hryhorchuk, A. & Melnyk, I. (2010). Vyrazne chytannia yak zasib rozvytku emotsiino-chuttievoi sfery molodshykh shkoliariv [Expressive reading as a means of developing the emotional and sensory sphere of junior schoolchildren]. *Pochatkova shkola*, 9, 19–23. [in Ukrainian].
4. Hromiak, R. T., Kovaliv, Yu. I. & Teremko, V. I. (2007). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary-reference book]. Kyiv, Ukraine: Akademiia. [in Ukrainian].
5. Zasoby lohichnoi vyraznosti chytannia [Means of logical expression of reading]. (n.d.). Retrieved from <https://ukrlit.net/article/1099.html> [in Ukrainian].
6. Lendiel, H. (2016). Vyroblennia navychok vyraznoho chytannia v molodshykh shkoliariv [Developing expressive reading skills in junior high school students]. Retrieved from http://lendel1978.blogspot.com/2016/12/blog-post_69.html [in Ukrainian].
7. Ozero Svitiaz – tsikavi fakty ta lehendy [Lake Svityaz – interesting facts and legends]. (n.d.). Retrieved from <https://myukraine.org.ua/ozero-svityaz/> [in Ukrainian].
8. Ozero Svitiaz. Sim chudes Ukrainy [Lake Svityaz. Seven Wonders of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <https://7chudes.in.ua/nominaciyi/ozero-svityaz/> [in Ukrainian].
9. Oliinyk, H. A. (2011). *Vyrazne chytannia. Osnovy teorii*. [Expressive reading. Fundamentals of theory]. Ternopil, Ukraine: Navchalna knyha – Bohdan. [in Ukrainian].
10. Pidluzhna, H. V. (2017). Lihvometodychni aspekty formuvannia vyraznosti chytannia v molodshykh shkoliariv [Linguomethodical aspects of the formation of reading expressiveness in primary school students]. *Aktualni problemy tekstotvorennia u lnhvodydaktychnii ta mystetstvoznavchii ploshchynakh*, (pp. 85–90). Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/25573/> [in Ukrainian].
11. Savchenko, O. Ya. (2012). *Literaturne chytannia* [Literary reading]. Form 2. Kyiv, Ukraine: Osvita. [in Ukrainian].
12. Savchenko, O. Ya. (2013). *Literaturne chytannia* [Literary reading]. Form 3. Kyiv, Ukraine: Osvita. [in Ukrainian].
13. Savchenko, O. Ya. (2015). *Literaturne chytannia* [Literary reading]. Form 4. Kyiv, Ukraine: Osvita. [in Ukrainian].
14. Safarian, S. (2014). *Metodychni rekomendatsii shchodo navchannia vyraznoho chytannia* [Methodical recommendations for teaching expressive reading]. Retrieved from <http://svitlit.ippo.kubg.edu.ua/?p=27> [in Ukrainian].

Матеріали надійшли до редакції 17.09.2021 р.